

a folyóhoz, vagy keresett magának valami munkát a szomszédságban. Szép, napfényes április volt akkor is, amikor a fiú felfedezte magának az ollót. Anyja a piacra ment, s ahogy visszaérkezett, már messziről furcsának tűnt a fia. Odasietett a kerítés tövében kuporgó gyerekekhez, aki úgy összehúzta magát, mintha már érezte volna, hogy anyja feldühödik, és kis híján lekever neki egy pofont. A fiú kopaszra nyírta magát. Gyönyörű, selymes haját, amit anyja kedvvel fésülgetett, és talán egyedüli dologként szeretett rajta, szanaszét hullajtotta a konyhában, és elcsúfult feje búbján nem maradt, csak egy száználmas csimbók. Tönkretette a függönyöket és a nagy, törökmintás szőnyeget is, valamennyiről gondosan, aprólékos odafigyeléssel levagdosta a rojtokat. Az újságokból és a képeskönyvekből különböző papírfigurákat vágott ki, és sorba rakta őket az asztalon. Az anya megrettent, amikor odanézett, mert valamennyiüknek csak egy keze és egy lába volt. Amikor a sintér hazajött, megmutatta neki az ijesztő csoportot, de a férfi nem mondott semmit, csak hümmögött, és ingatta a fejét. A gyerek közben az udvar közepére szaladt, izgatottan, mert hirtelen eleredt a zápor. A szürke pamutingbe öltöztetett, kopasz kisfiú kitérte a karját az ég felé, lehunyta a szemét, és forogni kezdett a saját tengelye körül. A szülők a küszöbön álltak, egymás mellett, és csendben figyelték, végül az asszony fáradtan megszólalt: nézd meg, mit csinált magával, olyan, mint egy lelenc, hát bolond ez a gyerek? Hirtelen elhallgatott, rádöbbedt, most először mondta ki a szót. A sintér gondolkodott egy kis ideig, aztán kihúzta magát, és oldalról a feleségére nézett. Akkor is az én fiam, felelte, és lassú léptekkel be- ment a szobába.

Réz Pál

A SERPOLETTE REJTÉLYE

Legsűrűbben 1988-ban jártam Ottlik Gézához, az Attila utcai lakásba: általában háromhetente fordultam meg nála. Gyakran felhívtam ugyan, de többnyire azt mondta, hogy fáradt, rosszul érzi magát, ha néhány órára jobban van, dolgozni akar, ezért alig enged fel magához valakit is – egyébként Vas István búcsúzóverse utal is erre. Amikor mégis meglátogathattam, órákat ültem nála, kávé, konyak mellett. Agársovány volt és gyenge, az ajtófélfába, a bútorokba kapaszkodva járt, néha elszédült, leült, de aztán újra és újra felpattant karosszékéből, nyughatatlan volt, föl-alá sétált, csápolta a hosszú karjával. Emlékekről esett szó, utazásokról, azokról a városokról, amelyeket szeretett, életstratégiákról, nőkről, szerelemről s főként a halálról, véresen komoly dolgokról eltökélt és hangsúlyozott léhasággal, irodalomról ritkán, akkor sem kortársokról, hanem Dickensről, Rilke-ről, Baudelaire-ről, Francis Jammes-ről. De azért, persze, minden alkalommal arra gondoltam, vajon be tudja-e, egyáltalán: akarja-e, meri-e befejezni a BUDÁ-t, hiszen egyfelől ez a munka az élete, talán ezért is húzza, halogatja, másfelől aggódik, szorong, hogy ő, a végtére is hagyományos elbeszélő eleget tud-e tenni fiatal rajongói várakozásának, akik *modern* regényírónak kiáltották ki? Most, hogy olvasom a fennmaradt kézirat posztumusz kiadását, az jut eszembe, milyen kár,

hogy nem mondtam el Ottliknak Martin du Gard fortélyát, a MAUMORT ALEZREDES befejezését – pedig épp akkoriban fordítottam. Az idős Martin du Gard, aki nem bízott benne, hogy a vaskosnak tervezett regény végére ér, azt találta ki, hogy a könyv ott marad majd abba, ahol az emlékirataim dolgozó öreg Maumort meghal – vagyis a valóságban: amikor az ő, mármint Martin du Gard kezéből kiesik a toll. Az előrevetített regényzárlatot meg is írta, végrendeletében pedig meghagyta, hogy ezt a szöveget tegyék majd az elkészült kézirat végére. Így is történt, amikor a MAUMORT-t kiadták, és ennek a szellemes ötletnek hála lett befejezetlenségében is befejezett, mi több, formailag érdekes, újszerű a valójában torzó-regény. Igaz, hiába mondtam volna el ezt a trükköt Ottliknak, az ötlet egyszerű, meg nem ismételhető. De most, a BUDÁ-t olvasva eszembe jutott: vajon Ottlik csakugyan akkor engedélyezte magának a halált, mint Lengyel Péter szép fordulattal írja az utószóban, amikor feldolgozta már minden céduláját, amikor megírta a regényt? Csakugyan *kész-e* a regény? (Bár ha Ottlik Gézától kérdeném, kérdezhetném, talán megvonná a vállát, és visszakérdezne: – Mi az, hogy *kész?*)

Ha erről nem esett is szó, azt azért mindig megkérdeztem, hogy áll az ISKOLA A HATÁRON folytatásával, és mindig azt felelte, hogy dolgozik, persze, de még rengeteget kell olvasnia hozzá, régi sportújságokat, színházi lapokat, menetrendeket, mutatta is – messziről – a másik szobában, íróasztalán tornyosuló újságokat, papírokat. Többször említette, hogy a tízes évek közepén a Fehérvári út 15/b II. emeletén, a 19. számú lakásban laktak, a gyerekszoba ablakából Kosztolányiék ablakára lehetett látni – ezt is meg akarja írni, vagyis azt, hogy négyéves korában látta Kosztolányit, de csak jóval később tudta meg, kit is látott. Akkoriban már gyűjtöttem és rendeztem Kosztolányi leveleit, egyszer elvittem egyet, amelyikből kiderült, hogy Kosztolányiék a Fehérvári út 15/a alatt, az V. emelet 12.-ben laktak, és kinyomoztam, hogy igen, éppen 1913–1916 között. Ez nagyon izgatta, sokáig nézte a levelet, feljegyezte az adatokat: – Kell a BUDÁ-hoz – mondta. Jutalomképpen megajándékozott bridzskönyvének francia fordításával.

És – talán ugyancsak jutalomképpen – azt mondta: – Felolvasom a legújabb részt. A legújabb persze azt jelenti, hogy ezt írtam át utoljára. Vagyis legutóbb. – És felolvasta azokat az oldalakat, amelyeket most a BUDÁ-ban két rövid fejezetben láttam viszont: 1926. JÚNIUS 21. – INGYEN MOZI. RABOK LEGYÜNK? Az ajánlat meglepett. Vannak írók, akik minden sorukat felolvassák családjuknak, barátaiknak, közönségüknek, fennhangon izlelgetik, élvezik, latolgatják szavaikat, s a hatást mérlegelve változtatnak is utóbb a szövegen. Öreg barátaim közül ilyen nagy felolvasó volt Zelk Zoltán, de Déry Tibor is: amikor 1960 tavaszán kiszabadult, éjszakákon át olvasta fel a börtönben írt több száz oldalas regényét, a G. A. ÚR X.-BEN-t egy kis társaságnak, feleségének, Abody Bélának, nekem. Ottlikról viszont úgy tudtam, hogy nem szeret felolvasni, legalábbis nekem nem. Magamról pedig biztosan tudtam és tudom, hogy első hallásra nem fogom fel a szöveget, zavarban vagyok, nehézkesen fogalmazom meg a véleményemet, dadogok. Amikor végére ért a rövid résznek, Cipi rágyújtott egy Gitane-ra (akkoriban mindig azt szívott), engem nem kínált cigarettával, előkotortam egy Koszuthot. – Szép – motyogtam. – Jó. Külön örülök, hogy az ISKOLA háttéréről is megtudunk valamit, vagyis a családról. Eddig Örley novelláiból kellett kiegészíteni a képet. És jó az a hajdani regény, A SERPOLETTE, amit gyerekkorodban olvastál, és azóta is keresed, de hiába – illetve Medve keresi, Medve nem találja. És jó a CUMPARSITA. Meg a próba-élet, az INGYEN MOZI. És főleg az, hogy Medve nem akarja otthagyni, mégse,

a katonaiskolát, de nem nagyon magyarázza, hogy miért nem, csak sejtjük. Az egész rabság-szabadság-ügy. Monostor, az Gödöllő, ugye? – Ottlik bólintott. En meg kollokváltam tovább, most már kicsit vitatkozva is: – Valahogy más, mint az ISKOLA. Más a textúrája, mondanák az ifjú ítések. Lazább. Emlékszel, Szántó Panni egyszer azt mondta, hogy minden szavadat a bűvös vadász, egy bűvös vadász éneklí. Úgy látom, itt nincsenek hosszabb, nyugodt, kiénekel, varázsos részek. Ez a szöveg lázas: zihálóbb, szaggatottabb, nyugtalan, szabadasszociációs, tört, szilánkos, örvénylő. Modernebb. Modern. És az emlékeket közvetlenebbül ömleszted a szövegbe, kevesebb az áttétel. – Persze lehet, hogy csak most, a BUDA olvasása után, a fehér papír előtt jut eszembe ennyi jelző – ennyi pontatlan jelző –, akkor valószínűleg nem ilyen keresetlen, irodalmiasan fejeztem ki magam, mégis érezhettem, hogy kicsit fennkölt vagyok, túlon túl komoly, és hogy ez nem illik beszélgetéseink hangjához. Már csak azért is így folytattam, de azért is, természetesen, hogy fitogtassam ismereteimet: – Egyébként én tudom, hogy ki írta A SERPOLETTE-et. – Lehetetlen! Ötven éve keresem! – Mert nem francia a szerzője. Magyar. Azt hiszem, Bíró Lajos. Nem sokra emlékszem belőle, pedig olvastam, még gyerekkoromban, Váradon. A Hegedüs kölcsönkönyvtárból vettem ki. – Igen? – kérdezte kételkedve. És megkérdezte, talán hogy vizsgáztasson, hogy megcáfoljon: – És arra emlékszel, hogy ki, pontosabban mi a főhőse, ez a Serpolette? – Egy hajó. – Tényleg az, komorodott el. De francia író írta, Leroux, Leblanc, ilyesmi. Hogy kerülne egy francia hajó egy magyar regénybe? – Arra már nem emlékszem. – Ottlik felugrott, elrakta a kéziratot. Másról beszéltünk.

Későn értem haza, jóval éjjel után. Rögtön kutatni kezdtem a lexikonokban, repertóriumokban, és meg is találtam a regényt: csakugyan Bíró Lajos írta, a *Nyugatban folyt* – ahogy akkor mondták –, majd hamarosan könyv alakban is megjelent. Tudtam, Cipi még nem feküdt le, szöszmötöl vagy olvas, fel mertem hívni, diadalmasan harsogtam a kagylóba: – Kérlek, vedd le a polcról a *Nyugat* 1914-es évfolyamának első kötetét, mindjárt az elején megtalálod benne A SERPOLETTE-et! – Húsz perc sem telt el, visszahívott: – Benne van! Rémes. Tönkretettél. Az, hogy nem tudom, hogy ki írta ezt a nyavalyás regényt, a BUDA legfontosabb motívuma! Így nem tudom megírni. – Tegyéél úgy, mintha nem tudnád, hogy ki írta. – Hogy képzeled?! Azt nem lehet. Ha egyszer tudom! Semmit sem értesz az irodalomhoz, az író lélektanához. – Kisvártatva hozzátette, engesztelőleg: – Még te se. Semmit. – És letette a kagylót.

Következő alkalommal már a kórházban látogattam meg, A SERPOLETTE-ről, a BUDA-ról nem beszéltünk többé, infúzióról, műtétről, orvosokról, testi fájdalomról, majdani túlvilági találkozásokról esett szó.

*

Most ezt olvasom a BUDA-ban: „...*Lehet, hogy nem is Serpolette volt a címe. Hogy ez egy másik regény volt.*” De A SERPOLETTE vagy húsz helyen is előfordul a szövegben, más és más összefüggésben, különböző utalásokkal: a regény, írja Ottlik, szerelmi indulatokról szól, a hajó egyszer kiköt Bilbaóban, egyszer viharba kerül, hősnője egy gyönyörű lány, ötvenéves, szikár, özvegy főszereplőjét Amadének (vagy Auréliennek, Antoinenak?) hívják, a regény az egykori Modern Könyvtár sorozatban jelent meg, és így tovább. És a 102. oldalon – meglepetésemre – ezt olvasom: „*Az igazság az volt, hogy Colalto Egon megtalálta neki – 38-ban – a Serpolette című magyar regényt, és kiderült, hogy amit Medve keresett benne, az egy másik regényben lehetett, alighanem.*” Vajon mikor írta bele

a BUDA-ba ezt a mondatot? Talán az én tapintatlan és fontoskodó felvilágosításom nyomán?

A BUDA után, mintegy hommage-ként, elolvastam A SERPOLETTE-et is, majd megnéztem, mit írtak róla a kritikusok. A regény csakugyan szerelmi történet, hőse csakugyan egy hajó, de Amadé vagy Antoine vagy Aurélien nem szerepel benne, Bilbaóról nem esik szó, nem is a Modern Könyvtárban jelent meg. Már Császár Elemér észrevette, hogy Bíró Lajost minden bizonnyal annak a János Nepomuk Szalvátor osztrák főhercegnek a története ihlette meg, aki a múlt század végén összezőrdült családjával, az uralkodóházzal – részint azért, mert egy röpiratban elitélte a k. u. k. hadsereg drill-jét, mert beavatkozott a bolgár trónkérdésbe, részint mert beleszeretett egy táncosnőbe, Lilli Stubelba, mi több, feleségül akarta venni. A főherceg a császárt kivánságára lemondott rangjáról, egyik birtokáról Johann Orthnak nevezte el magát, letette a tengerészkapitányi vizsgát, és elhajózott (vitorlását St. Margaretnek hívták). A hajó 1890 júliusában a dél-amerikai partoknál viharba került, zátonyra futott, legénysége és minden utasa – köztük az exfőherceg és Lilli Stubel, vagyis akkor már Orth Jánosné – a hullámokba veszett. A SERPOLETTE a császári házzal szembeszálló, népbarát herceg romantikus, regényesített históriája – Ferenc József „a király”-ként szerepel benne, a főhóst Péter főhercegnek hívják, Lillit Annie-nak –, könnyű kézzel megírt, lendületes, olvasmányos regény (le is fordították németre, svédre), mint egy igen részletes film-novella, olyan, még ha történelemfilozófiai, sőt politikai célzat bújik is meg a mélyén – a lázadó főherceg ugyanis csalódik eszményeiben, ő vezeti pusztulásba, öngyilkos szándékkal, a hajót. Címét onnan kapta, hogy Péter főherceg A CORNEVILLE-I HARANGOK Serpolette-jének szerepében látja meg először a gyönyörű – és persze csapodár – operettszínésznőt, az ő kedvéért szakít családjával, róla nevezi el a hajót, amelyen szabad vizekre – a semmibe – hajózik az unt világból...

Medve egykori olvasmányának, kedves regényének rejtélye tehát nem oldódott meg. Vagy nincs is rejtély talán. Ottlik, meglehet, több könyvből, esetleg szindarabból gyúrta össze magának az emléket, a titkot. A „végül is nem létező” regényt. „Mire kellett neki? Arra, amire Bébének 26-ban a régi rosszkedve.” Ottliknak pedig a BUDA összefüggés-rendszeréhez, magánmitológiáihoz kellett A SERPOLETTE.

Miért írom meg ennek a hajdani éjszakának és nagyképű filozfnyomozásomnak a történetét?

Mert jó emlékezni Cipire, ahogy ott ül a kis kerek asztalnál az Attila utcán, és olvas, néha fölnéz egy pillanatra Gyöngyi – a regénybeli Márta – fényképére, jó hallani a hangját, ahogy lehord a telefonban. Mert, azt hiszem, az eset betekintést enged az emlékezés mechanizmusába. Mert talán esztétikai – fogalmazzunk szerényebben, bár még mindig pretenciózusan: – alkotáslélektani tanulsággal szolgál. Ottliknak ugyanis igaza volt, amikor rám förmedt a telefonban. Az írónak rengeteg mindenre van szűksége, ki tudja, mi mindemből építkezik. Néha abból is, hogy hőse – ő – nem emlékszik vagy rosszul emlékszik valamire.